

פרשת במדבר ברכת אבות

מוקדש לזכרו של הרב אורי דסברג זצ"ל,
תלמיד חכם, מפיץ תורה ברבים, בעל מידות נעלות,
אהוב למקום ולבריות, ידיד נאמן
נדמה לקב"ה כמתואר בברכת אבות:
"גומל חסדים טובים... ומביא גואל לבני בנייהם למען שמו באהבה"
נלב"ע כ' אייר תשע"א

"איש על דגלו באתת לבית אבתם יחנו בני ישראל מנגד קביב לאהל מועד יחנו" (במדבר ב', ב)
מה הם ה"אתת לבית אבתם"? רש"י מציע (על פי מדרש תנחומא) שני פירושים מעניינים:
"באתת" - כל דגל יהיה לו אות, מפה צבועה תלויה בו, צבעו של זה לא כצבעו של זה, צבע
כל אחד כגוונו אבנו הקבועה בחשו, ומתוך כך יכיר כל אחד את דגלו.
דבר אחר: 'באתת לבית אבתם' באות שמסר להם יעקב אביהם כשנשאוהו ממצרים, שנאמר
'ויעשו בניו לו בן כאשר צום' (בראשית נ', יב) - יהודה ויששכר וזבולן ישאוהו מן המזרה, וראובן
ושמעון וגד מן הדרום וכו'".
לפי הגישה הראשונה, האותות מזכירים את הצבעים של אבני החושן שבמשכן. סדר
מחנה ישראל מכוון כלפי המשכן שבמרכזו. לפי פירושו השני של רש"י, מחנה ישראל
מסודר על פי הסדר שקבע יעקב.
שני הסברים אלו על "באתת לבית אבתם" מקבילים למחלוקת הידועה (ברכות כו ע"ב) האם
התפילות תוקנו כנגד קרבנות התמיד שהיו במקדש או שהאבות תקנו אותן.

נתבונן בשני עניינים בברכת אבות שבראש תפילת העמידה:

"ברוך אתה ה' אלהינו וא-להי אבותינו, א-להי אברהם, א-להי יצחק וא-להי יעקב, הא-ל
הגדול הגבור והנורא, א-ל עליון, גומל חסדים טובים וקונה הכל וזוכר חסדי אבות ומביא
גואל לבני בנייהם למען שמו באהבה. מלך עוזר ומושיע ומגן אברהם."

הגמרא קובעת שבכל ברכה יש להזכיר את מלכות ה':

"רבי יוחנן אמר: כל ברכה שאין בה מלכות - אינה ברכה." (ברכות מ ע"ב)

לכאורה כלל זה אינו מיושם בברכת אבות בראש תפילת שמונה עשרה, שהרי לא מזכירים בה כלל את מלכות ה'. שאר הברכות של תפילת העמידה סמוכות לחברותיהן, ולכן הן לא צריכות לפתוח בנוסח "ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם..." , אך היינו מצפים שהברכה הראשונה של תפילה העמידה תזכיר את מלכות ה'. תוספות על אתר מעלים שאלה זו, ונותנים לה הסבר נפלא: הביטוי "א-להי אברהם" בתחילת העמידה הוא הזכרת מלכות ה', שהרי "אברהם אבינו המליך את הקדוש ברוך הוא על כל העולם, שהודיע מלכותו". הדוגמה האישית של האבות, פרסום שם ה' וקידוש שם שמים שנעשה על ידי אברהם אבינו בכל העולם כולו - הם הם המלכת ה'. יתרה מזו, הדוגמה האישית של אברהם כנראה עדיפה על הזכרת מלכות סתמית, כיוון שיש בה מעשה. כך, למשל, הניסוחים "א-ל-עליון... מְגוֹן אֲבֹתֵנוּ" שבברכת אבות לקוחים מסיפור מלחמת ארבעת המלכים בבראשית ט"ו, שבסופו מלך סדום ומלכי צדק מלך שלם מכירים במלכות ה'.

חז"ל קבעו שיש מעלה גדולה להסמכת ברכת הגאולה לתפילת העמידה:

"כל הסומך גאולה לתפילה - אינו ניזוק כל היום בולו." (ברכות ט ע"ב)

למה סמיכות זו חשובה כל כך? עיון בלשון ברכת אבות ובנוסח ברכת גאולה הסמוכה לה יכול לספק תשובה פשוטה ומשמעותית לשאלה זו: מושג הגאולה קושר בין הברכה האחרונה של קריאת שמע ובין ברכת אבות. בברכת הגאולה מסופר על יציאת מצרים בעבר של עם ישראל: "שִׁירָה הַדְּשָׁה שִׁבְּחוּ גְּאוּלַי לְשִׁמְךָ עַל שְׁפַת הַיָּם", ואנו משבחים את ה' על גאולת מצרים בעבר: "בְּרוּךְ אַתָּה ה' גְּאוּלַי יִשְׂרָאֵל". חז"ל לימדו אותנו להצמיד את הבקשות האישיות שלנו בהווה לתיאור ההיסטורי של גאולת עם ישראל במצרים בעבר, כשכל אחד מאתנו מתפלל ביחידות ובשקט בתפילת העמידה לפני בוראו על גאולתו האישית: בברכת אבות אנו מבקשים מה' להביא "גְּאוּלַי לְבָנֵי בְּנֵיהֶם לְמַעַן שְׁמוּ בְּאֶהְבָּה". בעמדנו בתפילה לפני ה', אנו רואים את עצמנו כצאצאיהם של האבות, ובשל כך אנו מבקשים מה' שגאולת מצרים ההיסטורית תחול גם עלינו אישית, כדי שנזכה להמשיך בחיי היום יום שלנו את דרך האבות. סמיכת גאולה לתפילה היא בעלת משמעות מחשבתית עמוקה: תפילתנו מקבלת כוח רב יותר כשהיא סמוכה על העבר. כ"בְּנֵי בְּנֵיהֶם" של האבות אנו מבקשים לראות את עזרת ה"גְּאוּלַי" שגאל את ישראל ממצרים.

יתר על כן, בברכת הגאולה של העמידה אנו מבקשים מעין המשך לברכת הגאולה של מצרים:

"רְאֵה בְּעֵינֵינוּ, וְרִיבָה רִיבֵנוּ, וּגְאֹלֵנוּ מִהַרְגָּה לְמַעַן שְׁמֶךָ, כִּי גְּאוּלַי חִזְקְ אַתָּה. בְּרוּךְ אַתָּה ה' גְּאוּלַי יִשְׂרָאֵל."

כאן הבקשה היא בלשון הווה, "גֹּאֲלֵי יִשְׂרָאֵל", בניגוד לברכת הגאולה שלפני התפילה, המתארת ומשבחת את גאולת מצרים בעבר בלשון "גֹּאֲלֵי יִשְׂרָאֵל".¹ רעיון הגאולה האישית של כל יהודי הוא היסוד של תפילת העמידה.² חז"ל קבעו שיש לסיים את תפילת העמידה בפסוק:

"יְהִי לְרָצוֹן אֲמֵרֵי פִי וְהִגִּיזוֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ ה' צוּרֵי וְגֹאֲלֵי" (תהילים י"ט, טו)³

המילה האחרונה של תפילת העמידה היא "וְגֹאֲלֵי"; סמיכות ברכת הגאולה לתפילה כולה באה ללמד אותנו, אם כן, שאנו ממשיכים לפתח את רעיון הגאולה בחיים האישיים שלנו תוך הסתמכות על גדולתו של ה' שהתבטאה בגאולת ישראל ממצרים.

1. ראו: "אמר רבא: קריאת שמע והלל - גאל ישראל, דצלותא - גואל ישראל. מאי טעמא? דרחמי ניהו" (פסחים ק"ז ע"ב). עיינו במאמרו של הרב שלמה יוסף זווין, "הגאולה כברכה", לאור החלכה (ירושלים תשי"ז), עמ' רלא ואילך; ראו גם בפירושי על הגדה של פסח בעניין ברכת הגאולה של רבי עקיבא על פי כתב יד קויפמן, ואכמ"ל.
2. ראו Reuven Kimelman, "The Daily Amidah and the Rhetoric of Redemption", *JQR* 1988-89(79):165-197.
3. ראו ברכות ד ע"ב.